

بررسی فرهنگ و ادب دوره اکبر پادشاه در کشمیر

دکتر مشتاق احمد

استاد یار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده دولتی بهلول، سرگودها-پاکستان

دکتر محمد صابر

استاد یار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور-پاکستان

چکیده:

زبان و ادب فارسی در کشمیر در دوره اکبر پادشاه به اوج رسیده بود و در دوره اش این زبان، زبان دولتی شبه قاره بوده و اکبر از شعرا و علما و فضلا قدر دانی می کرد، به همین سبب شعرا و ادبا از مناطق مختلف به شبه قاره مهاجرت کردند و درین سرزمین آثار گرانبها و ماندنی گذاشتند و درین سرزمین غیر از مسلمانان، هندوان نیز در گسترش این زبان نقش مهمی ایفا کردند. درین دوره کتابهای تاریخی، تذکره ها، فرهنگها و غیره تالیف شدند. **واژه های کلیدی:** دوره اکبر، شبه قاره، کشمیر، تاریخ نویسی و غیره.

فرهنگ و ادب فارسی در زمان سلاطین شاهمیری (حک: ۷۴۳-۹۶۲ق) در کشمیر آغاز شد و سلاطین چک (حک: ۹۶۲-۹۹۴ق) هم قدری ادامه دادند- چون اکبر شاه در سال ۹۹۵ق کشمیر را زیر تصرف آورد، زبان و ادب فارسی خوب ترقی کرد- مادرش ایرانی نژاد بود - نکته بسیار جالب و مورد توجه است که از لحاظ سیاسی، درکشور هند و کشمیر استقرار و استقلال یافت و روز بروز به جانب ترفع و توسعه می رفت- باوجودی که اکبر پادشاه خود باسواد نبود، اما تشویق و حمایت اهل علم و دانش می نمود- بعد از تسخیر کشمیر، وی زبان فارسی را زبان رسمی و دولتی کشمیر قرار داد- به همین علت کتابهای درسی به زبان فارسی نوشته شد- غیر ازین نامه های دولتی و جریده ها و مجله های دیگر هم به زبان مذکور خوانده و نوشته شد- اکبر پادشاه استقلال و استقرار سلطنت و حکومت نیز داشته بود- به فرمان پادشاه، ده ها کتابهای سانسکریت به فارسی ترجمه شد، مانند: مهابارات، راماین، راج ترنگینی، پنجا تنترا، نل دمینی و غیره-

مهابارات و "راج ترنگینی" نخستین بار در زمان سلطان زین العابدین (حک: ۸۲۷-۸۷۸ق) توسط ملا احمد کشمیری به فارسی ترجمه شد- متأسفانه، سرمایه، فرهنگ و ادب فارسی عهد مذکور به نذر دستبرد روزگار شد- چون اکبر شاه در سال ۹۹۷ق به کشمیر نهضت فرمود- کتاب تاریخ کشمیر به نام "راج ترنگینی" را دید، خیلی خوش آمد و حکم داد که کتاب مسطور را به فارسی باید برگردانید- برای کار مهمی ملا شاه محمد شاه آبادی را انتخاب کرد- "راج ترنگینی" تألیف پندت کلهن کشمیری بود- وی اثر تاریخی منظوم را در سال ۵۴۵ق به زبان سانسکریت نوشت- فی الجمله ملاشاه محمد اثر مذکور را به عنوان "تاریخ کشمیر" به فارسی ترجمه کرد و عبدالقادر بدایونی آن را تلخیص نمود-

به سبب علاقه فوق العاده ای، اکبر شاه به ذوق و شوق ادبیات، از سراسر جهان، علما و فضلا به هند و کشمیر مهاجرت نمودند و به دربار اکبر شاه پیوستند. در دوره اکبر (حک: ۹۹۵-۱۰۱۴ق/ ۱۵۸۷-۱۶۰۵م) زبان دولتی بار اول فارسی قرار دادند و مردم کشمیر برای به دست آوری کار شخصی لازم افتاد که زبان فارسی یاد کنند، به همین علت دانشمندان و شاعران این سرزمین هم به دربار وی و استانداران کشمیر پیوسته شدند. ذکر علما، فضلا و شعرای دوره اکبر بدین قرار است - عرفی شیرازی (د- ۹۹۹ق): عرفی شیرازی در قالب قصیده، غزل، ترجیع بند، ترکیب بند، رباعی و مثنوی شعر سروده است "خسرو و شیرین" و "جمع الابدکار" از مثنوی های معروف عرفی شیرازی است. وی در توصیف کشمیر شعر سروده است، چند بیت از اوست:

"هر سوخته جانی که به کشمیر در آید

گر مرغ کباب است که بابل و پر آید

بنگر که ز فیضش بشود گوهر یکتا

جایی که خرف گر رود آنجا گهر آید

و آنکه به چنین فصل که در ساحت گلزار

از لطف هوا چاشت نسیم سحر آید"

(عرفی؛ ۱۳۳۷ش: ۳۱)

(فیضی فیاضی د- ۱۰۰۴ق/ ۱۵۹۵م):

فیضی ملک الشعرا اکبر شاه بود - وی پسر شیخ مبارک و برادر بزرگ ابوالفضل

علامی بود که در امرای اکبر شاه مقام ارجمندی داشت. فیضی در پیروی از خمسة نظامی

مثنوی ها نوشت، به نام سلیمان و بلقیس، هفت کشور، نل و دمن و غیره - وی تفسیر بی نقطه قرآن مجید به نام، سواطع الالهام " به سلک تحریرش آورد- در غزل هم مقام ممتازی داشت- "ملک الشعرا شیخ فیضی (د-۱۰۰۴ق) این قصیده را به هنگام نخستین مسافرت اکبر شاه به سر زمین کشمیر، در سال ۹۹۳ق سروده است-

قصیده بر کشمیر، چند بیت از قصیده اوست:

هزار قافله شوق می کند شبگیر

که بارعیش کشاید به عرصه کشمیر

تبارک الله از آن عرصه ای که دیدن او

ورق نگار خیالست و نقشبند ضمیر

نسیم او ز سر آب تیز می گذرد

که باد را نتوان داشت پای در زنجیر

دیار دلکش کشمیر را مسخر کرد

بدان صفت که سلیمان پری کند تسخیر

(تیکو؛ ۱۳۴۲ش: ۱۸۴)

مظهري کشمیری: وی در سال ۹۵۰ق در کشمیر به دنیا آمده و در مدح جلال الدین اکبر شاه و پسرش جهانگیر شاه شعر سروده است- غیر ازین یوسف خان چک (حک: ۹۹۲-۹۹۴ق)، عبدالرحیم خانخانان و محمد قلی خان (حک: ۹۹۸-۱۰۱۲ق) را می توان در شاعران معروف عهد اکبر شاه (حک: ۹۹۵-۱۰۱۴ق) شمرد- محمد قلی خان یکی از معروفترین استادان کشمیر، دوره اکبر شاه بود و مدت استانداری وی نسبت به دیگر

استانداران زیاد بود- وی پانزده سال ناظم کشمیر بود- در مدت مذکور وی از شاعران و نویسندگان سرپرستی می کرد-

نظیری نیشابوری: (د-۱۰۲۱ق) وی از نیشابور به شبه قاره مهاجرت نمود و در مدح عبدالرحیم خانخانان ، اکبر شاه و جهانگیر شاه قصیده های معروف سرود - غیر ازین در رباعی و غزل و غیره هم می سرود-(صفا؛ ۱۳۶۷ش: ۵/۸۹۷)

مولانا محمد قاسم مثنوی گل افشان سروده است- غیر ازین نوعی مشهدی، میرزا جعفر بیگ قزوینی و میر معصوم بهکری و غیره از شاعران معروف دوره اکبر به شمار می روند-

شیخ یعقوب صرفی : وی در سال ۹۲۸ق متولد شد- از کودکی به علم و عرفان متوجه شد، قرآن مجید حفظ کرد- دکتر ظهور الدین احمد در “پاکستان میں فارسی ادب” می نویسد: “شیخ یعقوب صرفی از کودکی علاقه مند به علم و عرفان بود- در ابتدای جوانی قرآن مجید حفظ کرد و مشغول درس و مطالعه شد- در مدرسه شاهی تعلیم را آغاز کرد- مولانا از شاگردان معروف و فارغ التحصیل از مکتب مولانا عبدالرحمن جامی بود- او به شاگرد خود لقب جامی ثانی داد- چند بیت از اوست:

چو در سال هفتم نهادم قدم

ز طبع روان گشت شعر عجم

پدر کردی اصلاح اشعار من

به اصلاح بودی مدد کارمن“

(ظهورالدین؛ ۱۹۷۶ش: ۱/۳۲۳)

صرفی ، ساوجی (د- بعد ۹۹۹):

مدتی درگجرات با خواجه نظام الدین احمد زندگانش را بسر برد- سپس در لاهور آمد- وقتی که شیخ فیضی در دکن مامور شد، همراهش رفت - همانجا درگذشت، شاعر صاحب دیوان بود - در قصیده و غزل شعر سروده است-
 علی، میرزا علی خان، کشمیری (د-۹۹۶ق):

میرزا علی خان پسر محرم بیگ از امرای همایون و اکبر شاه بود - طبع موزون و سلیقه شعر هم داشت- در محاربه میان یعقوب خان چک پسر یوسف چک و میر قاسم خان بحر در سال ۹۹۶ق به قتل رسید - صاحب دیوان شاعر بود-
 بیت از وی است :

”شام ، چو از چهره فگندی ، نقاب

تاب نیاورده و نهضت ، آفتاب“

(راشدی؛ ۱۹۶۷م: ۲/۹۲۰)

آثار منشور دوره اکبر (حک: ۹۹۵-۱۰۱۴ق / ۱۵۸۷-۱۶۰۵م)

نثر در دوره مذکور هم پیشرفت زیادی کرد مانند-

تذکره ها:

تذکره های دوره وی درج ذیل هستند:

تذکره نفایس المآثر تألیف میر علاء الدوله قزوینی، تذکره بزم آرای تألیف سید علی ،
 تذکره هفت اقلیم (تا: ۱۰۰۲ق): امین احمد رازی اثر خود را در سال ۱۰۰۲ق تألیف کرد-
 مؤلف در این تذکره هزار و پانصد و شصت (۱۵۶۰) تن از شعرا، علما ، فضلا و ملوک را
 تذکر داده است- در این تذکره غیر از شاعران ، مطالب تاریخی و جغرافیای هم بررسی شده
 است-

فرهنگ ها:

در دوره اکبر شاه فرهنگ نویسی هم رواج یافت آنان درج ذیل هستند:

مدار الافاضل تألیف فیضی اکبر آبادی (د-۱۰۰۴ق)، مجمع اللغات تألیف ابوالفضل علامی (د-۱۰۱۱ق)، فرهنگ مجمع الفرس (تا:۱۰۰۸ق) مؤلف این فرهنگ محمد قاسم معروف به سروری کاشانی است. محمد قاسم بن حاج محمد کاشانی در سال ۱۰۳۲ق به هند رفت و از جهانگیر شاه انعام و اکرام یافته در راه مکه مکرمه فوت کرد.

تاریخ نویسی:

از روی تاریخ نویسی فارسی عهد مزبور هم ضمیم بود مانند:

ترجمه راج ترنگینی به نام "تاریخ کشمیر" (تا:۹۹۷ق) تألیف ملا شاه محمد شاه آبادی بیشتر نثر کتاب مصنوع است. تحریر مترجم استواری ندارد. نثر ساده و روان نیز در این کتاب دیده می شود. طبقات اکبری (تا:۱۰۰۲ق) تألیف میرزا نظام الدین احمد سبک نثرش ساده، روان و روشن است. سلاست و استحکام و متانت را می توان اساس تاریخ نویسی قرار داد. تاریخ حقّی (تا:۱۰۰۵ق) تألیف عبدالحق دهلوی سبک نثر این کتاب مصنوع است، زیرا که برای توضیح وقایع، آیات قرآنی، احادیث نبوی (ص) و بیت ها را به کار برده است. زبدة التواریخ (تا:۱۰۱۴ق) تألیف نور الحق دهلوی و غیره.

انشا نویسی

انشا نویسی هم در عهد مذکور راج شد. مانند:

مکاتیب علامی تألیف ابو الفضل علامی، سه نثر ظهوری تألیف ظهوری ترشیزی.

از عده آثار ابو الفضل هویدا است که شخصی دانا، عالم و فاضل بود و از طرف اکبر شاه از احترام زیادی برخوردار بود.

بدون تردید دوره اکبر شاه از نظر زبان و ادبیات فارسی در دوره های مهم ترین و پُرازش ترین می توان شمرد و غیر از مسلمانان، هندوان نیز درین زبان شیرین آثار گرانبها و پُر ارزش گذاشتند.

"راجه تو در مل (د-۹۹۸ق) فارسی دان هندو، عهد اکبر شاه (۹۹۵-۱۰۱۴ق) بود. وی اهل هند را به زبان و ادبیات فارسی راغب کرد. در سال ۹۸۵ق به وزارت اکبر شاه رسید". (عبدالله؛ ۱۹۶۷م: ۳۴)

کتابشناسی منابع:

- تیکو، ۱۳۴۲ش؛ پارسی سرایان کشمیر، انتشارات انجمن ایران و هند، تهران
- راشدی، سید حسام الدین؛ ۱۹۶۷م، تذکره شعرای کشمیر، اقبال اکادمی لاهور، پاکستان.
- صفا، ذبیح الله، ۱۳۶۷ش، تاریخ ادبیات در ایران، انتشارات فردوس، تهران.
- ظهور الدین احمد، ۱۹۶۴م، پاکستان میں فارسی ادب، ج ۱، چاپخانه استقلال، لاهور
- عبدالله، ۱۹۶۷م، ادبیات فارسی میں هندوؤں کا حصہ، مجلس ترقی ادب، لاهور
- عرفی، شیرازی، ۱۳۳۷ش، کلیات عرفی شیرازی، به کوشش جواهری، انتشارات کتابخانه سنایی تهران.